

İNSANA DÂİR BİR DEĞERLENDİRME: GİRİTLİ SIRRI PAŞA'NIN RUH RİSÂLESİ*

Tuğba GÜNAL

Arş. Gör., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
t_gunal@hotmail.com

Öz

Asıl adı bir aktarıma göre Selim diğer bir aktarıma göre de Muhammed olan Giritli Sırrı Paşa, Osmanlı'nın son döneminde yaşayan başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra, ilmî alanda da başta Tefsir olmak üzere Kelâm, Mantık, Dinler ve Mezhepler Tarihi, Dil ve Edebiyat'a dair eserler neşretmiştir.

Her dönemin yaşadığı olgu ve olaylardan kaynaklı, üzerinde durduğu belli başlı konular vardır. Sırrı Paşa'nın da yaşadığı dönem, Materyalizm karşıtı ya da vurgulu eserlerin kaleme alındığı bir dönemdir. Paşa da bu konuya katkı mahiyetinde *Ruh* isimli bir risale kaleme almıştır. Biz bu çalışmamızda öncelikli olarak Sırrı Paşa'nın "ruh ve ölümlü ilgili bazı güvenilir nakilleri toplayarak" yazdığını söylediği risalesini tanıttığımızda da risalenin değerlendirmesini yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Ruh, beden, Materyalizm, Spritualizm, insan, nefis.

A CONSIDERATION CONCERNING HUMAN: CRETAN SIRRI PASHA'S RISALAH OF SPIRIT

Abstract

Cretan Sırrı Pasha was not only a successful statesman living in the last period of the Ottoman Empire but also some of his studies in the field of science including Tafsir, History of Religion, Logic, Religions and Sects, Language and Literature are published.

There are certain topics that being mentioned that originate from the facts and events that lived in every periods. The period in which Sırrı Pasha lived is a period in which the anti-materialist or authoritarian works were received. Pasha, also received a treatise entitled *Spirit* as a contribution to this subject. In this work, at first we will introduce the Risalah which Sırrı Pasha says "collecting some reliable transports related to spirit and death", and then we will evaluate the Risalah.

Keywords: Spirit, body, Materialism, Spiritualism, man, nafs.

* Bu çalışma, 25-26 Aralık 2015 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Osmanlı'da İlm-i Kelâm –Âlimler, Eserler, Meseleler-" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan tebliğin; gözden geçirilmiş, yeni düzenleme ve eklemeler yapılmış halidir

Giriş

İnsan homo hermenia¹/yorum yapan bir varlıktır. İnsana dair araştırma ve incelemelerin tarihini, bu öncülden hareketle düşündüğümüzde; insanın **bilmeyi isteme, anlama ve değer yükleme** fitratını, başta kendisi olmak üzere varlık âlemine yönlendirmesi ve neticede -diğer varlıklardan farklı olarak- insanın **bilinç varlığı** olduğunu ayırt etmesi; kişiyi, bu farkın nedenini tespit etmeye sevk etmiştir. Bunun sonucunda ise **bilincin** kökenine ilişkin bedenden/Materyalizm ya da ruhtan/Spiritüalizm yana tavır alan belirlemeler ortaya çıkmıştır.

Materyalizm, var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu dillendiren, tecrübe ettiğimiz maddi alanın dışında başka bir varlık alanı kabul etmeyen, var olan şeylerin sadece maddi sebeplerle açıklanabileceğini ve bu açıklamanın mutlaka deney ve gözlem yoluyla temellendirilmesi gerektiğini iddia eden bir akım olarak, bilinç konusunda da bu tutumunu devam ettirmektedir.² Spiritüalizm/Ruhçuluk ise biri “beden” diğeri “ruh” olmak üzere insanda iki “asıl” kabul ederek “ben” denilen, değişmeyen, basit ve parçalanmaz olarak değerlendirilen, insanı insan yapan prensibi ruha; fizyolojik hadiseleri de bedene irca eden bir düşünce sistemine sahiptir.³ Bu iki fikrin tarihi, insanı anlama tarihiyle eşzamanlıdır; çünkü olay ve olgular, insandan bağımsız olmadıkları için belli bir zaman ve zemine tutunmaksızın var olamazlar. Bu tutunmanın sağlamlık derecesi, vuku bulan olay ve olguların izleyeceği gelişim sürecinin sağlamlık derecesini de belirlemektedir. Dolayısıyla Materyalizm ve Spiritüalizm açısından da birinin diğere nazaran insanlar üzerindeki etki gücü zaman zaman değişebilmiştir. Bu doğrultuda akla gelen, **neden** farklı bir zaman diliminde değil de Osmanlı'nın son döneminde birçok çalışmanın odağını Ruh problematiğinin belirlemiş olduğudur. Bu **neden** kökenini, dönemde etkin olan Materyalizmin varlığına borçludur.

Giritli Sırrı Paşa (d. 1844 - ö.1895) da bu dönemde yaşayan bir âlim olarak konuya özel ilgi göstermiş ve konuyla ilgili müstakil bir risale kaleme

¹ Hüsamettin Arslan, *İnsan Bilimlerinde Prolegomena-Dil, Gelenek ve Yorum*, der. ve çev. Hüsamettin Arslan, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), s.2.

² Bkz: Mehmet Bulğen, “Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, 30 (2016/1), s. 394; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (8. Bs., İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013), s.1074; S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, (8. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), s. 285; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, (5. bs., İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998), s. 34-36; Aydın Topaloğlu, “Materyalizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: 2003), XXVIII, 137.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 304, 354-356; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 51 vd.; Kazimierz Adjukewicz, *Felsefeye Giriş: Temel Kavramlar ve Kuramlar*, çev. Ahmet Cevizci, (3. bs., Ankara: Gündoğan Yayınları), s. 110-113; S. H. Bolay, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, (5. bs., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2008), s.113 vd.

almıştır. Sırrı Girîdî risalede; insanın fıtrati, yaratılış aşamaları, ölümü ve ölümden sonraki hayatıyla ilgili; dolayısıyla insan yaşamının bütününe ilişkin yaptığı açıklamalarını, *Ruh'un*; "tabiat"ına, "hakikat"ine ve "çeşitler"ine dair yaptığı tanımlamalar etrafında şekillendirmektedir. Girîdî, "Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ise pek az bilgi verilmiştir." (İsrâ/85) ve "Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman..." (Hicr/29) ayetlerini referans alarak, ruhla ilgili görüşlerini bu ayetlerdeki kavramlar üzerine inşa etmektedir.

Çalışmamızda, öncelikli olarak Sırrı Paşa'nın "ruh ve ölümle ilgili bazı **güvenilir** nakilleri toplayarak"⁴ yazdığını söylediği risalesi tanıtılacak ardında da risalenin değerlendirilmesi yapılacaktır. Metod olarak; risale tanıtımında odağa yalnızca eserin kendisi alınmış, değerlendirme kısmında ise ancak akıl ve Kur'an merkezli yaklaşımla doğru sonuçlara ulaşılabileceği kanaatini taşımamız dolayısıyla, akli tutarlılık sağlanmaya ve İslam dininin tek kaynağı olan Kur'an'daki bakış açısı ortaya konmaya gayret edilmiştir.

1. Giritli Sırrı Paşa'nın İnsan'a Bakışı:

Sırrı Paşa insanın temel faaliyetini **bilme/anlama** üzerine kurgulamaktadır. Ona göre insan, varlığının başlangıcını-sonunu ve varlığının tekabül ettiği gerçekliği anlama çabasına girmeksizin bu dünyadan geçip gitmemelidir.⁵ Bu doğrultuda Sırrı Paşa, "Kim nefsini bilirse Rabbini bilir" hadisini referans alarak Rabbi bilmenin, insanın kendini tanımlamasından geçtiğini düşünmektedir;⁶ çünkü ona göre, Allah'ın zat ve sıfatlarına insan varlığından daha büyük delil yoktur.⁷ "İnsanları ve cinleri sadece kulluk etsinler diye yarattım"⁸ ayetine de bu bağlamda işaret ederek ayetteki "li-ya'budûn" ifadesinin bazı müfessirlerce "li-ya'rifûn" şeklinde anlaşıldığını söylemekte ve böylece varlık sebebimizin nihai anlamda 'Rabbi bilmek' olduğuna bir kez daha vurgu yapmaktadır.⁹

Sırrı Paşa, "İnsan denilen varlık, çözülemeyen garip özellikleri üzerinde toplayan bir büyük muammadır ki, doğuş sebebinden haberi olmayacak kadar **gafil**, kendini bilmeyecek kadar **cahil** iken; yalnız başına kabiliyetinin saikasıyla denizin engin derinliklerinde, çeşitleri henüz bilinmeyen nice hayat sahibi cisimler ve fezanın sonsuz semasında ışıkları henüz dünyamıza ulaşmayan nice nur saçan ruhsuz varlıklar açığa çıkarır."¹⁰ cümleleriyle insanı yapısal anlamda hem iyiye hem de kötüye güç yetirebilen çift kutuplu

⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, (2. bs., İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305), s. 6-7.

⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 4.

⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 4, 34.

⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 5.

⁸ el-Zâriyât, 51/56.

⁹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 4-5.

¹⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 3-4.

bir varlık olarak tanımlamaktadır. Sırrı Paşa; kâinat içinde zerre bile olmayan¹¹ fani insanı¹² önemli kılan şeyin, **bilgi** ve **emaneti** taşımakta olan **ruh**¹³ olduğunu ve emanetin de ödül ve cezayı, itaat ve isyanı mükellefiyet altında toplamaktan ibaret olduğunu¹⁴ söyleyerek insanın çift kutuplu yapısını başka bir açıdan da dile getirmektedir. Ona göre, insanın bu çift kutuptan **iyiyi** yapmasına engel olan, nefsin kendini **bilmemesi** ve kendinden **gafil** olmasıdır; çünkü Sırrı Paşa'ya göre **cehalet** ve **gaflet** örtüsü ortadan kalkacak olsa, nefs-i insani emr âlemini dahi müşahede edebilmektedir;¹⁵ zira Allah sonsuz fazlı ve keremi gereği insana, bütün âleme denk olabilecek özellikleri kendisinde barındıran, âlemin küçük bir nüshası olma niteliğini vermiştir.¹⁶

Sırrı Paşa, "İnsanın cevheri, fıtraten birçok kuvvelere sahip olan tek bir hakikattir ve kendisi için birtakım mertebeler vardır."¹⁷ tanımlamasını yaptıktan sonra, insanın cevherini işlevleri/mertebeleri bakımından ele alarak, her bir işleve farklı isimler vermektedir. Ona göre, bu cevher, tecerrüt edip hakikate dair barikalar/parıltılar ortaya koyarsa kendisine **akıl**; Cenab-ı Hakka ulaşması ve kutsi âleme dönmesi halinde **ruh**; Cenab-ı Hakk'ın zatına, sıfatlarına ve isimlerine vukufiyeti ve bilgisi itibarıyla **kalp** ve yalnız cüz'iyatı idrak etmesi ve fiillerin kaynağı olan birtakım melekeler ve hallerle muttasıf olması itibarıyla de **nefs** adını almaktadır.¹⁸

2. "Feiza Sevveytuhu ve Nefahtu fihi min Ruhi" (15/29) Ayeti Bağlamında İnsanın Yaratılışı

Sırrı Paşa, "Onu tesviye ettiğimde ve ona ruhumdan üflediğimde/feiza **sevveytuhu** ve **nefahtu** fihi min **ruhi**"¹⁹ ayetini temel alarak insanın yaratılışının **Tesviye** ve **Nefh-i ruh** olmak üzere iki aşamada gerçekleştiğini ve söz konusu aşamalar olmadan insan varlığının asla meydana gelemeyeceğini söylemektedir.²⁰

Sırrı Paşa'ya göre "**feiza sevveytuhu**" ifadesi, iki şekilde anlaşılmaktadır: İlki; Allah'ın insan varlığının şeklini düzenlemesi ve onu insan olmaya uygun bir biçimde yaratmasıdır.²¹ İkincisi ise; insan bedenini yaratılış

¹¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 9.

¹² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 10.

¹³ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 10.

¹⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 10.

¹⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 34. Sırrı Paşa'nın bu anlamdaki duası: "Allah'ım, gaybın kapıları açılana dek kalplerden örtüyü kaldır." şeklindedir. (Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 34.)

¹⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 34-35.

¹⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 30.

¹⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 30-31.

¹⁹ el-Hicr, 15/29.

²⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 25.

²¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 27.

açısından ölçülü ve katışmış (**emşâc-inna halakna'l insane min nutfetin emşâcin**²²-biz insanı karışık bir nutfeden yarattık) bir şekilde yani belli karakter ve özellikleriyle beraber yaratmasıdır.²³ Bu durum, ruh ile beden birleşmesindeki uygunluk ve ölçüyü anlatmaktadır.²⁴ Çünkü Paşa'ya göre ancak nutfede uygunluk ve ölçü hâsıl olduğunda ruh açığa çıkmaktadır.²⁵ Nutfe, sırasıyla; meni, kan pıhtısı, ahlat-ı erbaa (kan, balgam, safra ve sevda salgısı) ve erkan-ı erbaa (su, ateş, toprak, hava) şeklinde bir aşamalılık geçirir ve nutfenin ruhu kabul edebilecek bir mizaca ulaşması için, her bir aşamanın bir diğeriyle bütün oluşturmasını sağlayacak tarzda belli **oranda/ölçüde** karışım ve bu karışımdan bir bütün oluşması için de belli bir **müddet** gerekir.²⁶ Aynı paralelde Sırrı Paşa, "Ayna parlatılmadan önce karşısındaki eşyanın suretini göstermez. Fakat iyice parlatılıp temizlendikten sonra önüne gelen her şeyin sureti ona akseder ve meydana çıkar." diyerek bunu; **tesviyenin**, yaratılan cismin olgunluk düzeyine işaret etmesine örnek olarak sunmaktadır.²⁷

İnsanın yaratılma aşamalarından ikincisi olan **nefh** ile kastedilen şey ise kelimenin lügat manası değildir; Sırrı Paşa'ya göre, burada nefh, hayatın yaratılışından kinayedir.²⁸ Nefh, rîh ile dolmaya uygun olan cismin boşluğunu gidermek ve onu harekete geçirmekten ibarettir.²⁹ Nefh, ortaya çıkarma ve oluşturma sebebidir.³⁰ Üflemekten maksat, yaratanın yarattığı şeye ulaşmasından, hüviyetinin yarattığı şeyle buluşmasından, sıfat ve fiilinin onda zuhur etmesinden başka bir şey değildir.³¹ Nefh-i ruh; ışığın havaya, ateşin kömüre yayılması nasıl oluyorsa o şekilde olmaktadır.³² Nefh-i ruh'un keyfiyetini tam olarak Allah bilir.³³ Nefh-i ruh ile anlatılmak istenen, bu ruhun yalnızca insanlar için olduğu, onun keşfinin de her kula müyesser olmayan gizli ilahi sırlardan olduğudur.³⁴

"**Min ruhi**" kısmına gelince, ruhun Allah'a izafetle kullanılması, onun yüce, kutsi ve ulvi bir cevher olduğuna delalet etmektedir.³⁵ Allah, Adem'i -kendi hikmet ve kudretinden ibaret olan- elleriyle/**yedeyn** yarattıktan sonra, onun boş olan bedenine, kendisine bağlı olan ruhtan, bizatihi nefh eylemiştir.³⁶

- 22 el-İnsan, 76/2.
 23 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 27-28.
 24 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 24.
 25 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 25.
 26 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 25-26.
 27 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 24-25.
 28 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 22-23.
 29 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 23.
 30 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 23.
 31 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 23.
 32 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 27.
 33 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 27.
 34 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 42.
 35 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 26.
 36 Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 28-29.

Bizzat yani bir vasıta olmaksızın bu nefhin olması; insanda gerek latif güzelliklerin zuhuru gerekse korkutucu yönün zuhurunun, Allah'ın bilgisine dayalı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.³⁷ Sırrı Paşa, Hululiyeye fırkasının, "min" kelimesinin kısım ve parçaya delalet ettiğini ve dolayısıyla insanda Allah'ın cüzlerinden bir cüz bulunduğunu ileri sürmelerine karşı çıkmakta ve bu görüşü, "kendisinde 'cüz' ve 'kül' tasavvur edilen her şey mürekkebdir/mümkün varlıktır. Oysa Allah bu gibi sıfatlardan münezzehtir"³⁸ argümanını sunarak fasit bir görüş olarak değerlendirmektedir.³⁹

3. Nefh Edilen Ruhun Hakikati/Mahiyeti Nedir?

Sırrı Paşa, ruhun mahiyetine ilişkin açıklamalarını "Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ise pek az bilgi verilmiştir."⁴⁰ ayeti bağlamında yapmaktadır. Paşa, öncelikli olarak ayetin nüzul sebebinden bahsetmektedir: "Yahudiler, Mekke'ye müşriklere gelip şöyle demişlerdir: Hz. Peygambere üç şeyden sorun: Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn kıssası ve Ruh. Eğer ilk ikisine cevap verip de üçüncüsünden çekinirse biliniz ki, o peygamberdir. Müşrikler Hz. Peygamber'e gidip üç şeyi sormuşlar, Hz. Peygamber de "Size yarın cevap veririm" demiş, fakat inşallah demeyi unutmamıştır. Bir müddet sonra, "Hiçbir şey için bunu yarın yapacağım deme. Ancak Allah dilerse yapacağım de." (İsra 17/23-24.) uyarısı nazil olmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber müşriklere Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn kıssalarını anlatmış, ruh meselesine cevap vermemiştir. Böylece ruh hakkındaki insanın ilim ve anlayışının acizliğini ve azlığını ortaya koyan bu ayet inmiştir."⁴¹

Sırrı Paşa, bu ayetin sebebi nüzulüne yer verdikten sonra rivayeti Fahreddin Razi'ye referansta bulunarak birkaç yönden eleştirmektedir:

- "Ruh, Allah'tan yücelik bakımından daha üstün değildir. Böyle olunca Allah'ı bilmek mümkün iken ruhu bilmek neden mümkün olmasın?
- Ruhun hakikati konusuna cevap vermekten çekinmek niçin nübüvvetin sıhhat sebebi olmaktadır?
- Ruh hakkında filozof ve mütekellimler bile görüş beyan ederken Hz. Peygamberin böyle bir soru karşısında acizliği nasıl tasavvur olunabilir?

³⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 29.

³⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 26.

³⁹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 26.

⁴⁰ el-İsra, 17/85.

⁴¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 16-17.

- İnsanlar arasında bilgi bakımından en yüksek derecede olan Hz. Peygamberin böyle bir meseleyi bilememesi mümkün müdür?⁴²

Ayetin tahliline geçtiğinde ise Sırrı Paşa, ifadenin “**De ki: Ruh, Rabbimin ‘emr’indendir**” kısmını açıklarken “Firavunun işi doğruya götürücü/akıllıca bir iş değildi-ve ma *emru fir’avne bi-reşîd*”⁴³ ayetine ve “Emrimiz (azap/helak fiilimiz) geldiği zaman...-*felemma câe emruna...*”⁴⁴ ayetlerine işaret etmekte⁴⁵ ve ayetteki (İsra/85) ‘emr’ ifadesinin de **fiil** anlamına geldiğini söylemektedir.⁴⁶ Allah’ın emrinden/fiilinden olan ruhun mahiyeti konusunda⁴⁷ ise Sırrı Paşa’nın kanaati, onun insan bedenini oluşturan cisimlerin **dışında (muğayir)** olduğudur; çünkü beden, cüzlerin birleşmesinden oluşan bir şeydir fakat ruh öyle değildir.⁴⁸ Dolayısıyla insan denilen yapı, beden ve ruhtan ibarettir.⁴⁹ Sırrı Paşa, bu görüşü doğrultusunda filozofların görüşlerini aktararak; insanın maddi bedenden ibaret olmasının mümkün olmadığını, herkesin “ben” diye işaret edeceği ayrı bir yapısının olduğunu; zira beden değişmekten, artmaktan, eksilmekten uzak kalamadığı halde, “ben”in aynı kalmakta olduğunu ifade etmekte⁵⁰ ve bu çıkarımı, ruhun bedenden ayrı bir varlık olduğuna delil olarak sunmaktadır. Sırrı Paşa “ben” vurgusunu, “Beni sana ‘sen’ dedirten odur.”⁵¹ aforizmasıyla dile getirmektedir.

Ona göre **ruh**; şeffaf, nurani, canlılık veren, ziyanın havaya nüfuzu gibi insan bedenine nüfuz eden ulvi bir unsur, kutsi bir cevherdir.⁵² Ruh, hayat ateşidir ki bu ateş Allah’ın üflemesiyle parlamıştır.⁵³ Basit, mücerred bir cevherdir,⁵⁴ “ol” emriyle vücut bulmuştur.⁵⁵ Ruh, yön ve mekândan münezzehtir.⁵⁶ Bütün eşyayı bilmek, bütün eşyaya vakıf olabilmek ruhun

⁴² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 18-20.

⁴³ el-Hud, 11/97.

⁴⁴ el-Hud, 11/66.

⁴⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 13.

⁴⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 13.

⁴⁷ Sırrı Paşa ruhun neliğiyle ilgili öncelikli olarak aşağıdaki soruları yöneltmektedir: Ruh;

- Birtakım karakter ve karışımların birleşmesinden doğmuş, beden içinde mevcut olan birtakım cisimler midir?
- Bu terkinin bizzat kendisi midir?
- Bu cisimlerden meydana gelmiş başka bir araz mıdır?
- Bu cisim ve arazların dışında başka bir varlık mıdır?
- Ruh, kadim midir, hadis midir? (Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 11.)

⁴⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 11.

⁴⁹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 25.

⁵⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 39, 51.

⁵¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 51.

⁵² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 27.

⁵³ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 10.

⁵⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 12.

⁵⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 12.

⁵⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 29.

kuvvetinde saklıdır.⁵⁷ Bu güç ve kuvvet, ruha mahsustur ve maddi olan varlıkların hiçbirinde yoktur.⁵⁸

Sırrı Paşa, “Siz ey görünmez ve görünür varlık (çifti)! Eğer göklerin ve yerin ötelere geçebileceğinizi (düşünüyorsanız), haydi geçin! (Ama) onların ötesine geçemezsiniz, bir yardım olmazsa! (**illa bi-sultan**)”⁵⁹ ayetine dayanarak bedenî varlığımızdan ayrılıp arzın ve semanın sınırının geçilebileceğini ve bu sayede iyi ruhlar kategorisine dâhil olunup hazreti ilahiye ile müşerref olunabileceğini söylemektedir.⁶⁰ Bu geçiş (**sultan**) ise ancak bedenî deliller olan tevhid, tecrid, ilim ve amel ile nurlanmış ve Allah’ta fena bulmuş bir hal ile gerçekleşmektedir.⁶¹

4. Ruhun Çeşitleri:

Sırrı Paşa risalesinde ruhu öncelikle *Ruh-u sultani* ve *Ruh-u hayvani*⁶² olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Fakat risalesinin ilerleyen kısımlarında bu kez *Ruh-u rabbani* ve *Ruh-u cismani*⁶³ ayrımı yapmaktadır. Bu ayrımların özelliklerine bakıldığında Ruh-u sultaninin, Ruh-u rabbani ile Ruh-u hayvaninin de Ruh-u cismani ile aynı anlamda kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Ruh-u Hayvani/Cismani: Halk âlemindeydir.⁶⁴ Buna kalp, akıl ve nefis de denir.⁶⁵ Yeri kalbin içidir, damarlar vasıtasıyla bedenın organlarını besler ve organize eder; dolayısıyla ortaya çıkış gücünü kan sağlar. Ortaya çıkış yeri de dimağdır.⁶⁶ Ruh-u sultanî’nin etkisindedir.⁶⁷ Ruh⁶⁸ denilen latif varlık ile beden denilen yoğun (kesif) cisim arasında latif bir buğu var ki, o da ruh ile beden arasındaki alakadan ibarettir. Bu latif buhar felsefede “hayvani ruh” diye tabir edilir.⁶⁹ Bu latif buhar ruh ile beden arasında alaka olabilecek bir surette baki oldukça, hayat devam eder. Ölüm, bu latif buharın sönmesi ile vaki olur.⁷⁰ Dolayısıyla ölüm ile yok olan ruh, bu hayvani/cismani ruhtur.⁷¹

⁵⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 29.

⁵⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 29.

⁵⁹ el-Rahman, 55/33.

⁶⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 38.

⁶¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 39.

⁶² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 31.

⁶³ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 43-46.

⁶⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 32.

⁶⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 32.

⁶⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 32.

⁶⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 35.

⁶⁸ Burada kastedilen Rabbani Ruh’tur.

⁶⁹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 35.

⁷⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 35.

⁷¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 43.

Ölüm halinde ruhun bedenden çıkışı zorunludur; fakat ruh bedenden bazen ihtiyari olarak da ayrılır ve yine istediği vakit yerine geri döner **-insilah-**.⁷² İhtiyari çıkışlarda beden ile ruh arasındaki akala kesilmez,⁷³ bu durumda da ölüm gerçekleşmez.⁷⁴ Cismani/Hayvani ruh, his ve hareket kuvvetine sahip olan ruhtur.⁷⁵ Kalb'den hareket edip insan bedenindeki damarlara ve sinirlere yayılarak görme gücünü göze, işitme gücünü kulağa ve diğer kabiliyetlere de işlevlerini yerine getirme gücü veren hayati bir kuvvettir.⁷⁶ Bu cismani ruh hususunda hayvanlar da insanla müşterektir.⁷⁷

Ruh-u Sultani/Rabbani: Emr aleminden yani Rablik katındandır.⁷⁸ Bedenden ayırılır.⁷⁹ Bedeni düzenler ve tasarrufu altına alır.⁸⁰ Maddi beden ölmesiyle yok olmaz; beden ölümüyle ancak bedenin azalarındaki tasarrufu yok olur.⁸¹ Çünkü Rabbani ruhun bedeni kullanmaktan başka beden ile hiçbir alakası yoktur, dolayısıyla beden Rabbani ruhun adeta aleti konumundadır.⁸² Sırrı Paşa bu durumu açıklamak üzere "Avlanma işinden sonra av aleti işe yaramaz hale gelir. Artık onun yükü ancak yorgunluk verir."⁸³ örneğini kullanmaktadır.

Bu ruh, ölümden sonra da ya nimetler (cennet-naîm) ve saadetler yahut cehim-cehennem ve şekavette baki kalır.⁸⁴ Ruh-u Rabbani, insanda gizli olan şeylerin en gizlisidir.⁸⁵ Marifet ve emaneti taşımakta olan ruh, insana has olan Rabbani ruhtur.⁸⁶ Bu ruhun özelliklerini tahkike ilimde rusûh sahiplerinden başkası muktedir olamaz.⁸⁷ Bu ruhun akıl sahiplerinin aklına sığmayacak pek çok vasıfları vardır; dolayısıyla o lisan ile tabir olunamaz.⁸⁸

⁷² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 36.

⁷³ Sırrı Paşa, ruhun ihtiyari bir şekilde bedenden ayrılmasını, dirilmenin çeşitlerinden biri olarak değerlendirmektedir. O, filozoflardan aktarımla üç tür haşr olmaktan bahsetmektedir: *Haşr-ı Âm* (dirilme gününde cesetlerin kabirlerinden mahşere çıkmasıdır), *Haşr-ı Hâs* (ölüm ile ölmeden önce irade ve ihtiyarlarıyla uhrevi ruhlardan dünyevi cesetlerden ayrılarak ruhani aleme çıkmasıdır), *Haşr-ı Ehass* (enaniyet-i ruhaniyeden hüviyet-i rabbaniyeye çıkma makamıdır; yani nefsanî kimlikten arınıp rabbani kimliğe bürünmektir. Bu makam sevmekle ve kendinden geçmekle olur. (Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 36-37.)

⁷⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 36.

⁷⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 43.

⁷⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 43.

⁷⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 43.

⁷⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 31.

⁷⁹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 31.

⁸⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 31.

⁸¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 32, 45, 47, 50.

⁸² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 47.

⁸³ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 47-48.

⁸⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 45, 47, 50.

⁸⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 42.

⁸⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 45.

⁸⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 46.

⁸⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 46.

Sırrı Paşa, “*Ve ma ûtîtum mine’l ilmi illa galila-size az bir bilgi verilmiştir-*”⁸⁹ ifadesinin buna işaret ettiğini⁹⁰ ve burada “*ûtîtum*”daki sizden kastın da genel olduğunu; yani ifadenin “*ya eyyuhel mu’minûn ve’l kafirûn*” anlamına gelerek mü’min ya da kafir her insanı kapsadığını söylemektedir.⁹¹

Ona göre mahiyetinin tam olarak bilinmemesinin nedeni, ruhun emr aleminden olması ve bu sebeple insanın bilgi kapsamı içerisine girmemesidir.⁹² Dolayısıyla insan sadece duyuları (havas) vasıtasıyla ruhla ilgili az bir kısım bilgiye sahip olabilir;⁹³ çünkü aklın nazari bilgiyi kazanması ancak cüz’iyatı duyularla algılaması yoluyla olur.⁹⁴ Bilginin başka türlü elde edilme imkanı yoktur.⁹⁵ Bunun içindir ki “*men fagade hissien, fegade ilmen*” denmiştir; yani bir duyusu noksan olanın bir bilgi yolu da eksik olur.⁹⁶ Fakat şu da bir gerçek ki, çoğu hakikat/mahiyet; meçhuldür⁹⁷ ve duyular yoluyla elde edilmez.⁹⁸ Sırrı Paşa buna elektriği örnek olarak verip ruhun da böyle bir gerçeklik olduğunu söylemekte⁹⁹ ve bu temelden hareketle ruhun hakikat ve mahiyetini tam olarak bilmemenin, onun yok oluşuna delil olarak sunulamayacağını dile getirmektedir.¹⁰⁰

Sırrı Paşa, Ruh-u sultani/rabbani ve Ruh-u hayvani/cismani arasındaki ilişkiyi ise “*Nasıl ilahi fiiller, zat-ı ilahi ile sıfat-ı ilahinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktaysa, insanın fiilleri de Ruh-i sultani ile Ruh-i hayvaninin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yine nasıl sıfat-ı ilahi, ilahi fiiller ortaya çıkmadan önce, potansiyel olarak zat-ı ilahinin içindeyse, bu Ruh-i hayvani de bedene taalluk etmeden önce, Ruh-i sultaninin içinde bulunmaktadır.*”¹⁰¹ şeklinde açıklamaktadır.

Sonuç Yerine: Risale’ye Dair Eleştirel Bir Tahlil

Giritli Sırrı Paşa,¹⁰² Osmanlı’nın son döneminde yaşayan başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra, ilmî alanda da başta Tefsir¹⁰³ olmak üzere

⁸⁹ el-İsra, 17/85.

⁹⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 12-13.

⁹¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15.

⁹² Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15.

⁹³ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15.

⁹⁴ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15.

⁹⁵ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15.

⁹⁶ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15.

⁹⁷ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 12.

⁹⁸ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 15-16.

⁹⁹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 12.

¹⁰⁰ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 12.

¹⁰¹ Sırrı Girîdî, *Rûh*, s. 33.

¹⁰² İsminin Selim ya da Muhammed olmasıyla ilgili olarak bkz: Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l- Arifin, Esmâ’ül-Müellifin ve Âsâru’l-Musannifin*, nşr. Kâsım Muhammed Recep, (İstanbul: Milli Eğitim Matbaası, 1955), II, s. 395.

¹⁰³ Bu alana dair eserleri: Sırr-ı Kur’ân, Ahsenü’l-Kasas, Sırr-ı Meryem, Sırr-ı Furkân, Sırr-ı İnsân, Sırr-ı Tenzîl, Sırr-ı İstiva, Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirin. Eserleriyle ilgili

Kelâm,¹⁰⁴ Mantık,¹⁰⁵ Dinler ve Mezhepler Tarihi,¹⁰⁶ Dil ve Edebiyat'a dair eserler neşretmiştir.

açıklamalar için bkz: Ekrem Gülşen, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/22, (2010/2): 166-167; Abdalaziz Mohamed Awadallah, "İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa'nın Tabakat ve Adab-ı Müfessirin Eseri Üzerine", *Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar-Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, (İstanbul: 2014), s. 136; Selim Özaslan, "Sırrı Gîrdî ve Nakdu'l Kelamı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, (1998): 238-239; A. Halim Koçkuzu, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir İlim ve Devlet Adamı: Giritli Sırrı Paşa", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 14, (2002/Güz): 197-198; Harun Işık, "Nakdu'l Kelam İsimli Eseri Işığında Giritli Sırrı Paşanın Peygamberlik Anlayışı", *Bilimname*, sayı: 21, (2011/2): 95-96; Seyit Bahçıvan, "Giritli Sırrı Paşa, Ârâul- Mîlel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri", (yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 23-25; Abdullah Çakmak, "Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri", (yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 6-7; Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 127-129.

¹⁰⁴ Bu alana dair eserleri: Şerh-i Akâid Tercümesi, Rû'yetullah'a Dâir Risâle, Nakdü'l- kelâm fi akâid'i'l-İslâm, Er-Rûh, Ârâu'l-Mîlel. Eserleriyle ilgili açıklamalar için bkz: Abdullah Çakmak, "Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri", (yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Selim Özaslan, "Sırrı Gîrdî ve Nakdu'l Kelamı", s. 237-264; Harun Işık, "Nakdu'l Kelam İsimli Eseri Işığında Giritli Sırrı Paşanın Peygamberlik Anlayışı", s. 96-97; A. Halim Koçkuzu, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir İlim ve Devlet Adamı: Giritli Sırrı Paşa", s. 198; Ekrem Gülşen, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", s. 167-168; Seyit Bahçıvan, "Giritli Sırrı Paşa, Ârâul- Mîlel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri", s. 25-27; Abdalaziz Mohamed Awadallah, "İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa'nın Tabakat ve Adab-ı Müfessirin Eseri Üzerine", s. 136; Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", 127-129.

¹⁰⁵ Bu alana dair eseri: Mi'yârü'l- Makâl. Eseriyle ilgili açıklamalar için bkz: Aytekin Özel, "Giritli Sırrı Paşa'nın Mantık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1, (2012): 49-62; Elif Özel, "Giritli Sırrı Paşa'nın Türk Düşüncesine Katkıları Mi'yârü'l- Makâl Adlı Eserinin Tercümesi ve Mantık Anlayışı", (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012); Harun Işık, "Nakdu'l Kelam İsimli Eseri Işığında Giritli Sırrı Paşanın Peygamberlik Anlayışı", s. 97; Ekrem Gülşen, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", s. 168; Abdullah Çakmak, "Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri", s. 9; Abdalaziz Mohamed Awadallah, "İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa'nın Tabakat ve Adab-ı Müfessirin Eseri Üzerine", s. 136; Selim Özaslan, "Sırrı Gîrdî ve Nakdu'l Kelamı", s. 228-239; Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", 127-129.

¹⁰⁶ Bu alana dair eseri: Nûrû'l-Hüdâ li-men'istehdâ, Ârâu'l-Mîlel. Eseriyle ilgili açıklamalar için bkz: Seyit Bahçıvan, "Giritli Sırrı Paşa, Ârâul- Mîlel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri", (yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006); A. Halim Koçkuzu, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir İlim ve Devlet Adamı: Giritli Sırrı Paşa", s. 198; Ekrem Gülşen, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", s. 168-169; Abdullah Çakmak, "Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmî Görüşleri", s. 9; Abdalaziz Mohamed Awadallah, "İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa'nın Tabakat ve Adab-ı Müfessirin Eseri Üzerine", s. 136; Harun Işık, "Nakdu'l Kelam İsimli Eseri Işığında Giritli Sırrı Paşanın Peygamberlik Anlayışı", s. 97; Selim Özaslan, "Sırrı Gîrdî ve Nakdu'l Kelamı", s. 228-239; Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", 127-129.

İnsana dair incelemede bulunduğu *Ruh* risalesinde Sırrı Paşa, insanın temel fitrî fonksiyonunu **anlama/bilme** eylemi (s. 4-5); insan fıtratını örtücü özellikleri de **gaflet** ve **cehalet** (s. 34) olarak tanımlamakla, insanı diğer varlıklardan ayıran yetiyi sağlam bir zemine yerleştirmektedir. Aynı yetiye Kur'an-ı Kerim'de, Adem'e/İnsan cinsine '**esma**'nın¹⁰⁷ öğretilmesi ve **hikmetin**¹⁰⁸ verilmesi şeklinde işaret edilmiştir. *Esmâ*, ilim üretme; *hikmet* de ürettiği ilimden yola çıkarak bilinmeyenleri öğrenebilme yeteneğine tekabül etmektedir.

Sırrı Paşa, Allah'ın bir vasıta olmaksızın insana ruhundan üflediğini ve meydana gelen iyi ve kötü eylemlerin de bundan dolayı Allah'ın bilgisine dayalı olduğunu söylemektedir (s. 29). Bu söylemi iki şekilde değerlendirmek mümkündür: Şayet Paşa, insanın fıtraten nötr bir halde yaratıldığını, bu nötr fıtratın hem iyiyi hem de kötüyü yapmaya yetkin olduğunu anlatmak istiyorsa, bu Kur'anî söylemle uyumlu bir çıkarımdır. Çünkü insan, Paşa'nın da ifade ettiği gibi, Allah'ın varlığına en güzel delil (s. 5) olan âlemin küçük bir nüshasıdır (s. 34-35). Bu yapı, yokluktan yani negatif olandan varlık alanına çıkarılmış olması ve kendisine potansiyel anlamda birçok niteliğin yüklenmiş olması hasebiyle pozitif değer taşıırken; varlığının taşıdığı değerleri nereye kanalize edeceği bakımından nötr bir halde yaratılmış olmalı ki, insanın **ihitiyarı** bir anlam kazanmış olsun. Kur'an'da insanın yaratılışsal anlamda nötr temelini "Sizi tek bir *nefs*ten (varlık yapısından) yarattık"¹⁰⁹ ve "*Nefse* (İnsan varlığına) iyi/takvâ ve kötüyü/fücûr ayırt edebilme kapasitesi verdik"¹¹⁰ ayetleriyle; fıtratın taşıdığı potansiyellerin kullanılacağı zeminin önemine de "Hanginizin daha iyi eylemde bulunacağını açığa çıkarmak için hayatı ve ölümü yarattık."¹¹¹ ayetiyle işaret edilmektedir.

Fakat Sırrı Paşa, bu söylemiyle, insanın iyi veya kötü ne yapacağına dair bir *belirlenim*le yaratıldığını söylemek istiyorsa, bu durumda yaratmanın mahiyeti, akıl sahibi bir varlık olmanın anlamı, irade/tercih edebilme potansiyelinin gerekçesi, insanın özgürlük ve sorumluluğunun neliği, bir problem olarak karşımıza çıkacaktır.

Sırrı Paşa'nın insanı önemli kılan özellikler içerisine, **bilgi ve emaneti** taşımayı dâhil etmesi ve **emaneti**, mükellefiyet (s. 10) olarak tanımlaması önemlidir. Kanaatimizce, Paşa'nın **emanet** değerlendirmesi yerindedir; çünkü insan, fıtrat itibarıyla eylemlerinin faili olma ve dolayısıyla iyi ya da

¹⁰⁷ el-Bakara, 2/31.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/269: "Dilediğine hikmet bağışlar ve her kime hikmet bağışlanmışsa doğrusu ona en büyük servet verilmiş demektir. Ama derin kavrayış sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz."

¹⁰⁹ el-Nisa, 4/1.

¹¹⁰ el-Şems, 91/8.

¹¹¹ el-Mülk, 67/2; Hud, 11/7; Kehf, 18/7.

kötü tüm fiillerinin sorumluluğunu taşıma **takdiriyle** yaratılmıştır. Sorumlu olmak; özgür olmayı; özgür olmak ise irade sahibi olmayı gerektirir. Mükellef olmanın yani emaneti taşımanın ancak **özgür** bir varlık tarafından gerçekleştirilebilmesi, insan varlığının anlam kazandığı ilk zemin; tüm eylemlerin **bilgi** temelli yapılandırılması ise ikinci zemindir. Fakat burada Paşa tarafından bilgi ve emanetin taşıyıcısı olma özelliğinin ruha (s. 10) verilmiş olmasını tartışmak gerekmektedir.

Sırrı Paşa'nın insanı ruh ve bedenden oluşmuş bir yapı olarak görmesine gelince; o, ruhu; Allah'ın nefh eylediği, aşkın özelliklere sahip, ulvi ve kutsi bir cevher; bedeni ise değişime, parçalanmaya maruz kalan, tasarrufu ruhta bulunan fani bir varlık olarak değerlendirmekte; bu durumda da birbirine zıt iki varlığı tek bir mekânda birleştirmektedir. Bu durum mantikî açıdan tutarsızlık barındırmaktadır.

Ayrıca ruha ilişkin 'basit, parçalanamaz, değişmeyip daima aynı kalan, mahiyeti tam olarak bilinmeyen, varlığı ancak tesiriyle/tezahürüyle anlaşılan, ölümsüz olan, mücerred bir cevher' nitelendirmeleri ve bu nitelendirmelerin sonucu olarak 'mekândan ve zamandan münezzeh' (s. 29) değerlendirmesi, Tanrılık vasıflarının ruha verildiğinin göstergesidir. Ayrıca ruha 'cevher' demek ve ruhun ölümsüzlüğünden bahsetmek (s. 32, 45, 47, 50) ölümü anlamsız kıldığı gibi, cismani dirilişi de anlamsız kılmaktadır; çünkü hayatiyeti bitmemiş olanın ölümden sonra tekrar yaratılmasını açıklamak mümkün değildir.

Ruha dair 'mahiyeti tam olarak bilinemez' (s. 15) nitelendirmesi ruhun test edilebilir, izah edilebilir, açık ve anlaşılır olmaya kapalı olduğunu göstermektedir. Fakat bir şeyin 'var' olduğundan bahsetmemiz için onun tüm bu alanlara açık olması gerekmektedir. Aslında Sırrı Paşa'nın, 'duyu vasıtasıyla elde edilen veri ve bilginin oluşumu' hakkında yaptığı "akıl nazari bilgiyi kazanması ancak cüz'iyatı duyularla algılaması yoluyla olur; çünkü bilginin başka türlü elde edilme imkânı yoktur (s. 15)" değerlendirmesi, insanın bilgi üretme yolunu temelli bir şekilde izah etmektedir. Fakat daha sonrasında birtakım varlıkların meçhul (s. 12) olduğunu ve duyularla bilinmeyeceğini söylemekte ve ruhu da bu alana (s. 12) dâhil etmektedir. Duyularımıza konu olmayan varlıkların olduğu bir gerçektir; fakat bir varlığın duyularımıza konu olmaması, onun meçhul sıfatını yüklenmesini gerektirmez; çünkü varlıktan hareket ederek istidlâli bir şekilde metafizik varlıklar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Varlık (fizik) zemini, edindiğimiz bilginin objektif/nesnel bir zemine sahip olduğunun göstergesidir; zira varlık; yasası olan, açık, anlaşılır, test edilebilir, üzerinde anlama faaliyeti geliştirilebilir bir fıtrattadır. Dolayısıyla, metafizik hakkında çıkarımsal bir şekilde ulaştığımız bilgilerin sağlamlığında şüphe yoktur.

Ruh, kendisine istidlâlî yolla ulaşabildiğimiz bir varlık değildir. İnsanın “ben” bilincine sahip olması, insanda bedenden ayrı bir varlığı gerektirir (s. 39, 51), argümanı ile ruhun varlığını delillendirmek ve “ben” bilincini ruha izafe etmek doğru değildir; çünkü bu bilincin oluşmasının zemini akıl/idraktır. Ruh dediğimiz şey ise organizma bütünlüğü sonucu ortaya çıkan *bedenî* (hareket) ve *aklî* (bilgi) canlılığın zeminidir. Kendisi bu tanımlamayı yapmasa da Sırrı Paşa'nın tesviye'yi anlatırken (s. 25-26) bahsettiği, **uyumlu karışım (ölçü)** ve **süre birlikteliği** sonucu ortaya çıkan olgunluğun adı, ruhtur. Paşa'nın buna *ruh* değil de *tesviye* demesi, işaret ettiği olgunluğu (bütünlüğü) salt bedensel/cisimsel bir durumdan ibaret görmesi sebebiyledir. Dolayısıyla Sırrı Paşa, insanı, beden ve ruh olmak üzere iki kategoride değerlendirip insan varlığını düalistik bir zemine çekmekte, bunun sonucu olarak da insanın aklî, ahlakî, biyolojik, psikolojik, epistemolojik, duyuşsal vb. sistemlerden oluşmuş **çok boyutlu bir bütün** varlık oluşunu göz ardı etmektedir.

Sırrı Paşa'nın ruhu açıklarken kendisine temel yaptığı ‘Sana *ruhtan* soruyorlar.. size çok az bilgi verilmiştir’ ayetini de iki açıdan değerlendirmek gerekmektedir: **Dilsel** açıdan incelediğimizde, *ruh* kelimesinin marife olduğunu ve tüm insanlardaki ruhu işaret etmesinin bu anlamda mümkün olmadığını öncelikli olarak belirtmek gerekmektedir. Ayetin **siyak-sibakı** dikkate alındığında ise konunun ‘Hz. Muhammed’e gelen vahiy’ olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada sorgulanan meselenin, zaten somut olarak yaşayıp görüyor olmaları gerekçesiyle vahyin epistemik yönüne değil, vahyin ontolojik yönüne dair olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ‘az bir bilgi verilen’ kısım, ne vahyedildiğinin bilinmesi sebebiyle vahyin bizatihi kendisi değil; vahyin nasıl geldiğine, nasıl gerçekleştiğine dair soruları barındıran keyfiyetiyle ilgilidir. Dolayısıyla Sırrı Paşa'nın ayeti değerlendirme zemininin doğru olmadığı açıklık kazanmaktadır. Ne bu ayet ne de Kur’an’da herhangi başka bir ayet **ruh’a** işaret edecek şekilde değerlendirilmeye müsait değildir; aksine Kur’an yaratılan bu varlığın/insanın bir bütünlük fitratı üzerine yaratıldığını ifade etmektedir:

“ **خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ** : Sizi tek bir nefsten yarattı.” (el-Nisa 4/1)

Kaynakça

- Adjukiewicz, Kazimierz, *Felsefeye Giriş: Temel Kavramlar ve Kuramlar*, çev. Ahmet Cevizci, 3. bs., Ankara: Gündoğan Yayınları, t.y.
- Arslan, Hüsamettin, *İnsan Bilimlerinde Prolegomena-Dil, Gelenek ve Yorum*, der. ve çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l- Arifin, Esmâ'ül-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, nşr. Kâsım Muhammed Recep, İstanbul: Milli Eğitim Matbaası, 1955.

- Bahçıvan, Seyit, "Giritli Sırrı Paşa, Ârâul- Milel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri", yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, 8. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Bolay, S. Hayri, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, 5. bs., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2008.
- Bulğen, Mehmet, "Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 30 (2016/1).
- Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVII, 127-129.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 8. Bs., İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Çakmak, Abdullah, "Giritli Sırrı Paşa'nın Kelami Görüşleri", yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Girîdî, Sırrı, *Rûh*, 2. bs., İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305.
- Gülşen, Ekrem, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/22 (2010/2).
- Işık, Harun, "Nakdu'l Kelam İsimli Eseri Işığında Giritli Sırrı Paşa'nın Peygamberlik Anlayışı", *Bilimname*, 21 (2011/2).
- Koçkuzu, A. Halim, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir İlim ve Devlet Adamı: Giritli Sırrı Paşa", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2002/Güz).
- Mahmut Kemal İnal, İbnü'l-Emin, *Son Hattatlar*, İstanbul: 1955.
- Mohamed Awadallah, Abdalaziz, "İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa'nın Tabakat ve Adab-ı Müfessirin Eseri Üzerine", *Osmanlı İlim Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar-Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul: 2014.
- Özaslan, Selim, "Sırrı Girîdî ve Nakdu'l Kelamı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1998).
- Özel, Aytekin, "Giritli Sırrı Paşa'nın Mantık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2012).
- Özel, Elif, "Giritli Sırrı Paşa'nın Türk Düşüncesine Katkıları Mi'yârü'l-Makâl Adlı Eserinin Tercümesi ve Mantık Anlayışı", yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Topaloğlu, Aydın, "Materyalizm", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 2003, XXVIII.